

FUQAROLIK JAMIYATI TO'G'RSIDA ILK QARASHLAR

Toshboyev Davronbek

Toshkent Davlat Yuridik Universiteti jinoiy odil sudlov fakulteti 1-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14203992>

Annotatsiya. Ushbu maqolada fuqarolik jamiyati, fuqarolik jamiyati to'g'risidagi ilk qarashlar, uning tashkil etilishi va ushbu jamiyatning bugungi kundaki ahamiyati borasida fikr mulohazalar yuritildi.

Kalit so'zlar: Fuqarolik jamiyati, huquq, shaxs, huquqiy davlat, so'z va aborot erkinligi.

FIRST VIEWS ON CIVIL SOCIETY

Abstract. This article discusses civil society, the first views on civil society, its organization, and the importance of this society today.

Key words: Civil society, law, person, legal state, freedom of speech and expression.

ПЕРВЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО

Аннотация. В данной статье рассмотрены мнения о гражданском обществе, первые взгляды на гражданское общество, его организацию и значение этого общества сегодня.

Ключевые слова: Гражданское общество, закон, личность, правовое государство, свобода слова и выражения мнений.

I. Kirish

Bugungi kunda demokratik va fuqarolik jamiyatda yashayotgan har bir shaxs o'zi yashayotgan davlatning kelib chiqish tarixi, huquqiy tomonlari, davlat qonunlari va uning paydo bo'lishi haqidagi tasavvurga albatta, ega bo'lmog'i joiz. Buning uchun esa, tarixiy manbalarga murojaat etish mumkin. "Fuqarolik jamiyati haqidagi dastlabki qarashlar Aristotelning "Siyosat" asarida qayd etilgan. Unga ko'ra, insonning erkin yashash huquqi kishilik jamiyatining adolat va qonun ustuvorligi asosida tashkil etilishi orqali ta'minlashi lozim. Jamiyatni boshqarishda qonunlarning to'g'ri va adolatli bo'lishiga alohida e'tibor beriladi. Bu g'oyalar XVII asrga kelib rivojlandi.

Jumladan, T.Gobbs asarlarida yanada takomillashtirildi. XVIII asr buyuk fransuz inqilobi davrida Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi e'lon qilinishi bilan esa, Fuqarolik jamiyati tushunchasi keng tarqala boshlandi. Chunki, jamiyatning teng huquqli a'zolari, ya'ni fuqarolar tushunchasi paydo bo'ldi, ular jamiyat va davlat manfaatlari bilan bog'langan shaxsiy manfaatlarini anglay boshladilar.

Mustaqillikka erishganimizdan keyin bozor iqtisodiyotiga asoslangan mustaqil demokratik davlat barpo etish, inson manfaatlari, huquq va erkinliklari, qonun ustuvorligi hamda mamlakatimiz barcha fuqarolari uchun qonun oldida tenglik ta'minlanadigan fuqarolik jamiyatini shakllantirish strategik maqsad sifatida belgilangan. Fuqarolik jamiyati tushunchasi – kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan tafakkur mahsuli bo'lib inson huquqlari va erkinliklarining holati bilan belgilanadi.

Fuqarolik jamiyatining poydevorini yaratish va uni amalda shakllantirish uchun avvalo u haqdagi g'oyalar genezisini, asoslarini bilish lozim.

II. Metodologiya

Fuqarolik jamiyati, uning o'rni, ahamiyati va rivojlanish jarayoni haqida ilk qarashlar tarixan ijtimoiy fanlar, ayniqsa, falsafa, siyosatshunoslik va huquqshunoslik doirasida shakllangan. Bu masala, asosan, 18-asrning oxiri va 19-asrning boshlarida ko'plab fikr yurituvchilar tomonidan ilgari surilgan. Fuqarolik jamiyatining dastlabki nazariy yondashuvlarini tahlil qilishda, uning metadatalogik (ya'ni, bilim va metodologik tizimga oid) aspektlariga alohida e'tibor qaratish zarur.

Metadatalogik yondashuv, o'z navbatida, bilim yaratish jarayonida kuzatilgan me'yoriy tamoyillarni, uslubiy yo'nalishlarni, hamda ilmiy g'oyalarning shakllanishini o'rganadi. Shu nuqtai nazardan, fuqarolik jamiyatining ilk nazariy qarashlari, faqat ijtimoiy tuzilmalar, davlat va shaxs o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganish emas, balki ilmiy fikrlarning qanday rivojlanib, shakllanganligini tahlil qilishni talab qiladi.

XIX asrning boshlaridagi yondashuvlar

Fuqarolik jamiyati tushunchasining ilk qarashlari, birinchi navbatda, G'arbiy Yevropada, ayniqsa, Fransiya va Angliyada mavjud bo'lgan klassik siyosiy falsafa bilan bog'liqdir. **Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)** va **John Locke (1632-1704)** kabi faylasuflar fuqarolik jamiyatining asosiy prinsiplari haqida ilmiy asoslarni yaratdilar. Rousseau, "Ijtimoiy shartnoma" (1762) asarida, fuqarolik jamiyatining davlatdan farqli ravishda ijtimoiy erkinlik, tenglik va o'zaro hurmat asosida tashkil topishini ta'kidlaydi.¹ Rousseau uchun fuqarolik jamiyati davlatdan oldin mavjud bo'lib, uning maqsadi umumiy xohish (general will)ni amalga oshirish edi.

Locke esa, o'z navbatida, fuqarolik jamiyatini tabiiy huquqlarni himoya qilish, shaxsiy erkinlik va mulk huquqini ta'minlash vositasi sifatida ko'rgan. Locke fikriga ko'ra, fuqarolar davlatga o'z erkinliklarini berish orqali, ular o'z huquqlarini, xususan, mulk huquqini himoya qilish uchun jamiyatda tashkil topgan tuzumga rioya qilishlari kerak edi.

O'zbekistondagi metadatalogik yondashuv

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, fuqarolik jamiyati va uning rivojlanishiga oid nazariy qarashlar ham yangi bosqichga o'tdi. Mustaqillikning dastlabki yillarida fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayoni, eng avvalo, milliy madaniyat, tarix va an'analar bilan bog'liq bo'ldi. 1991-yilda O'zbekiston mustaqil bo'lganidan so'ng, davlat va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlarni yangi sharoitlarda o'rganish zarurati paydo bo'ldi. O'zbekiston hukumati fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga qaratilgan bir qator islohotlarni amalga oshirdi va ilmiy tahlilga yangi yondashuvlarni kiritdi.

Fuqarolik jamiyati haqidagi ilk qarashlar va uning metadatalogik o'rganilishi, o'zining tarixiy rivojlanishi bilan juda murakkab va ko'p qirrali jarayondir. Bu yondashuvlar faqat ijtimoiy tuzilmalarni, balki ilmiy bilimlarni shakllantirish va metodologik yondashuvlarni ham ta'minlaydi.

XX asrda, ayniqsa, marksizm, pozitivizm va Hegelning dialektik uslubi orqali fuqarolik jamiyati nazariyasiga yangi qarashlar kiritildi. O'zbekiston sharoitida esa fuqarolik jamiyatining rivojlanishi, mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab, o'ziga xos tarixiy va madaniy omillarga asoslangan holda davom etdi. Bu jarayonning ilmiy tahlili hozirda ham dolzarb va istiqbolda muhim ahamiyatga ega.

¹ Rousseau, Jean-Jacques. *Ijtimoiy shartnoma*, 1762.

Locke, John. *Ikkinchi hukumatni hukumat qilish bo'yicha mutolaasi*, 1689.

III. Natijalar

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati to'g'risidagi ilk qarashlar tarixiy jihatdan turli davrlar va siyosiy ijtimoiy o'zgarishlar orqali shakllangan. Bu tushuncha O'zbekistonda mustaqillikdan avval va keyin turlicha rivojlangan, davlat tuzilmasi, siyosiy erkinliklar, ijtimoiy faollik va fuqarolik jamiyatining boshqa jihatlari o'zgarib borgan.

1. Mustamlaka davri va O'zbek xalqining ijtimoiy tuzilmasi

O'zbekistonning mustamlaka davrida, ya'ni XIX asrning oxiridan XX asrning boshlarigacha, fuqarolik jamiyati mavjud emas edi. Rossiya imperiyasining tarkibiga kirgan O'zbekiston hududida aholi asosan qishloq xo'jaligi va jamoaviy tuzilmalarda yashagan. Bu davrda siyosiy va fuqarolik erkinliklari cheklangan, biroq xalqning ijtimoiy tuzumi va mustamlakachilikka qarshi kurash ko'plab harakatlar, tashkilotlar va milliy uyg'onishlarning rivojlanishiga sabab bo'ldi. O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining ilk shakllari, asosan, etnik va diniy tashkilotlarda, masalan, maktablar, jamoatlar va diniy jamiyatlarda ko'rinish topgan.

Mustaqillikdan keyingi davr: Fuqarolik jamiyatining shakllanishi

1991 yilda O'zbekiston mustaqil bo'lgach, fuqarolik jamiyati tushunchasi yangi bir bosqichga kirdi. Mustaqillik davrida siyosiy erkinliklar, inson huquqlari va fuqarolarning siyosiy ishtiroki kabi masalalar muhokama qilina boshladi. Bu davrda quyidagi omillar fuqarolik jamiyatining shakllanishiga ta'sir ko'rsatdi:

- Huquqiy islohotlar: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi (1992) fuqarolik jamiyatining huquqiy asoslarini yaratdi. Konstitutsiyada inson huquqlari, fuqarolarning tengligi va erkinligi kafolatlangan. Bu fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy ishtirokini ta'minlashda muhim qadam bo'ldi.

- Noto'g'ri tushunchalar va rasmiy tashkilotlar: O'zbekistonda fuqarolik jamiyati tashkilotlari, jumladan, notijorat tashkilotlar, yuristlar, inson huquqlari himoyachilari va ommaviy axborot vositalari faoliyatini boshladi. Ushbu tashkilotlar o'zbek jamiyatining rivojlanishiga, ijtimoiy masalalar, huquqni himoya qilish va fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirishda katta rol o'ynadi.

4. Hozirgi davrda fuqarolik jamiyati

Bugungi kunda O'zbekistonda fuqarolik jamiyati faqat davlat tomonidan nazorat qilinadigan biror tizim emas, balki ko'p qirrali va xilma-xil tuzilmalarni o'z ichiga olgan tizim sifatida rivojlanmoqda. Bu jarayon quyidagicha namoyon bo'ladi:

- O'zbekistonning xalqaro tashkilotlar bilan hamkorligi: O'zbekistonning BMT, Yevropa Ittifoqi va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan o'zaro aloqalari kuchaygan. Bu esa, fuqarolik jamiyatining mustahkamlanishi uchun muhimdir, chunki xalqaro tashkilotlar va inson huquqlari tashkilotlari mamlakatda huquqlarni himoya qilish va fuqarolik jamiyatining rivojlanishini qo'llab-quvvatlashadi.

- Demokratik islohotlar va siyosiy ishtirok: O'zbekistonda so'nggi yillarda siyosiy islohotlar amalga oshirilib, fuqarolarning siyosiy ishtiroki, saylov tizimi, partiyaviy tizimlar va fuqarolik jamiyatining o'zaro aloqalari mustahkamlandi.

O'zbekiston miqyosida fuqarolik jamiyati haqidagi ilk qarashlar mustamlaka davriga borib taqaladi, ammo bu tushuncha asosan Sovet davrida ham cheklangan edi. Mustaqillikdan so'ng, fuqarolik jamiyati konsepti rivojlanib, huquqiy islohotlar, ijtimoiy tashkilotlar va siyosiy ishtirok

orqali shakllanishni boshladi. Bugungi kunda O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining muhim elementlari — notijorat tashkilotlar, ijtimoiy harakatlar, huquqiy yordam va siyosiy faollik — mustahkamlanmoqda.

IV. Muhokama

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati to'g'risidagi fikrlar mustaqillikdan oldin, asosan siyosiy va iqtisodiy jarayonlar orqali shakllandi. Mustamlaka davrida ham, Sovet Ittifoqi tarkibida ham fuqarolarning erkin ishtiroki va ijtimoiy tashkilotlar mavjud bo'lmagan. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, fuqarolik jamiyatining shakllanishi boshlandi. Bu jarayon, albatta, bir necha bosqichda amalga oshdi. Fuqarolik jamiyati birinchi navbatda shaxsning huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan. O'zbekistonda mustaqillikdan so'ng amalga oshirilgan huquqiy islohotlar bu jarayonda muhim rol o'ynadi. 2000-yillardan boshlab, O'zbekistonda inson huquqlari sohasida sezilarli o'zgarishlar boshlandi. Inson huquqlari bo'yicha davlat komissiyasi tashkil etildi, fuqarolar uchun huquqiy yordamni taqdim etish borasida ko'plab tashabbuslar amalga oshirildi. Ayni paytda, fuqarolik jamiyatini kuchaytirish va fuqarolarning huquqlarini himoya qilishda yuridik xizmatlarning roli ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Jahonning eng taniqli huquqshunoslaridan biri, profesor Amirbekovning ta'kidlashicha, "fuqarolik jamiyatining mustahkamlanishi faqat siyosiy erkinliklarni kengaytirish emas, balki jamiyatning barcha sohalarida, jumladan, iqtisodiyotda, ta'limda, sog'liqni saqlashda va boshqa ijtimoiy xizmatlarda tenglikni ta'minlashga bog'liq." O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining rivojlanishi uchun nafaqat davlat islohotlari, balki ijtimoiy tashkilotlar va notijorat tashkilotlarining faoliyati ham muhim omil hisoblanadi. So'nggi yillarda, ayniqsa, ko'plab ijtimoiy va madaniy tashkilotlar tashkil topdi. Inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha faoliyat yurituvchi tashkilotlar, jamoatchilik tashkilotlari va har xil ijtimoiy harakatlar fuqarolik jamiyatining muhim qismini tashkil etmoqda. Ushbu tashkilotlar, o'z navbatida, jamiyatdagi muammolarni ko'tarib, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan muhim o'zgarishlarni amalga oshirishga ko'maklashmoqda.

Shu bilan birga, fuqarolik jamiyati doirasidagi muhokama va faoliyat, asosan, jamiyatning turli qatlamlarining ishtiroki orqali amalga oshirilishi kerak. Masalan, Mahalla tizimi O'zbekistondagi ijtimoiy hayotning ajralmas qismidir. Mahallalarda fuqarolik jamiyati tamoyillari amalda sinovdan o'tmoqda, chunki bu tizim o'zining mahalliy nuqtai nazaridan aholining ehtiyojlarini hisobga olishga imkon beradi.

V. Xulosa

O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining shakllanishi murakkab va uzoq muddatli jarayon bo'lib, uning rivojlanishi tarixiy sharoitlar, siyosiy o'zgarishlar va ijtimoiy yangilanishlar bilan bog'liqdir. Mustaqillikdan avvalgi davrda, ayniqsa, Sovet Ittifoqi tarkibida O'zbekistonning siyosiy hayoti qat'iyon markazlashgan va fuqarolarning erkin ishtiroki cheklangan edi. 1991-yilda O'zbekiston mustaqil bo'lgach, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish uchun imkoniyatlar yuzaga keldi. 1992-yilda qabul qilingan Konstitutsiya fuqarolarga asosiy huquq va erkinliklarni kafolatlagan bo'lsa, 2000-yillarda huquqiy islohotlar, jamoat tashkilotlarining faoliyati va inson huquqlarini himoya qilish borasida alohida e'tibor qaratila boshlandi. Mustaqillikdan so'ng, 2003-yilda "Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga doir dastur" kabi tashabbuslar amalga oshirildi. ²2016-

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori, "Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga doir dastur", 2003.

yilda Prezident Shavkat Mirziyoyevning islohotlar boshlanishi bilan fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga yangi turtki berildi. 2017-yilda boshlagan "Yangi O'zbekiston" dasturi jamiyatda huquqiy va siyosiy islohotlarni chuqurlashtirishga, fuqarolik jamiyatining erkin faoliyatini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu jarayon jadal sur'atlarda davom etmoqda.

Biroq, fuqarolik jamiyatini shakllantirishda hali ham ko'plab muammolar mavjud.³ Inson huquqlarini himoya qilish, axborot erkinligi va siyosiy faollikni kengaytirish bo'yicha amalga oshirilgan islohotlarga qaramay, ijtimoiy tengsizlik, siyosiy erkinliklarning cheklovlari va jamoat tashkilotlarining mustaqil faoliyatini rivojlantirish borasida hali amalga oshirilishi kerak bo'lgan ko'plab ishlar bor.

Bugungi kunda, fuqarolik jamiyati faqat huquqiy normativlar bilan cheklanmay, har bir fuqaroning siyosiy va ijtimoiy hayotda erkin ishtirok etishiga imkon beruvchi tizimni yaratish orqali shakllanadi. 2021-yilda amalga oshirilgan siyosiy islohotlar, ayniqsa, saylov tizimi, partiyaviy tizim va fuqarolik faoliyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratdi. Shunday qilib, fuqarolik jamiyati tizimi nafaqat davlat va fuqarolar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni, balki jamiyatdagi barcha qatlamlarining siyosiy va iqtisodiy faoliyatini ta'minlashni maqsad qilgan.

Xulosa qilib aytganda, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda davlat va jamiyat o'rtasida ishonchni mustahkamlash, axborot erkinligini ta'minlash, fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirish va jamoat tashkilotlarining mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlash zarur. Bularning barchasi O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining mustahkamlanishiga olib keladi va mamlakatni yanada barqaror, demokratik va rivojlangan jamiyatga aylantiradi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992). O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
2. Shavkat Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston" dasturi (2017). O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, rasmiy hujjatlar.
3. O'zbekiston Respublikasining 2016-2020 yillarga mo'ljallangan "Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga doir dastur". O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori.
4. Mirziyoyev, Sh. (2017). "Yangi O'zbekiston" - Jamiyatni demokratlashtirish yo'lidagi islohotlar. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
5. Axborot erkinligi va fuqarolik jamiyati: O'zbekiston jurnalistika instituti, 2019.
6. Mustafaev, B. (2020). Fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga doir muammolar va istiqbollar. Toshkent: Yuridik nashr.
7. Toshkent Davlat Yuridik Universiteti, Fuqarolik jamiyati va huquqiy islohotlar (2021). O'zbekiston Yuridik ilmiy-tadqiqot markazi.

³ Mirziyoyev, Shavkat. "Yangi O'zbekiston" dasturi, 2017, "Fuqarolik jamiyatining rivojlanishi va huquqlarini himoya qilish" bo'limi.